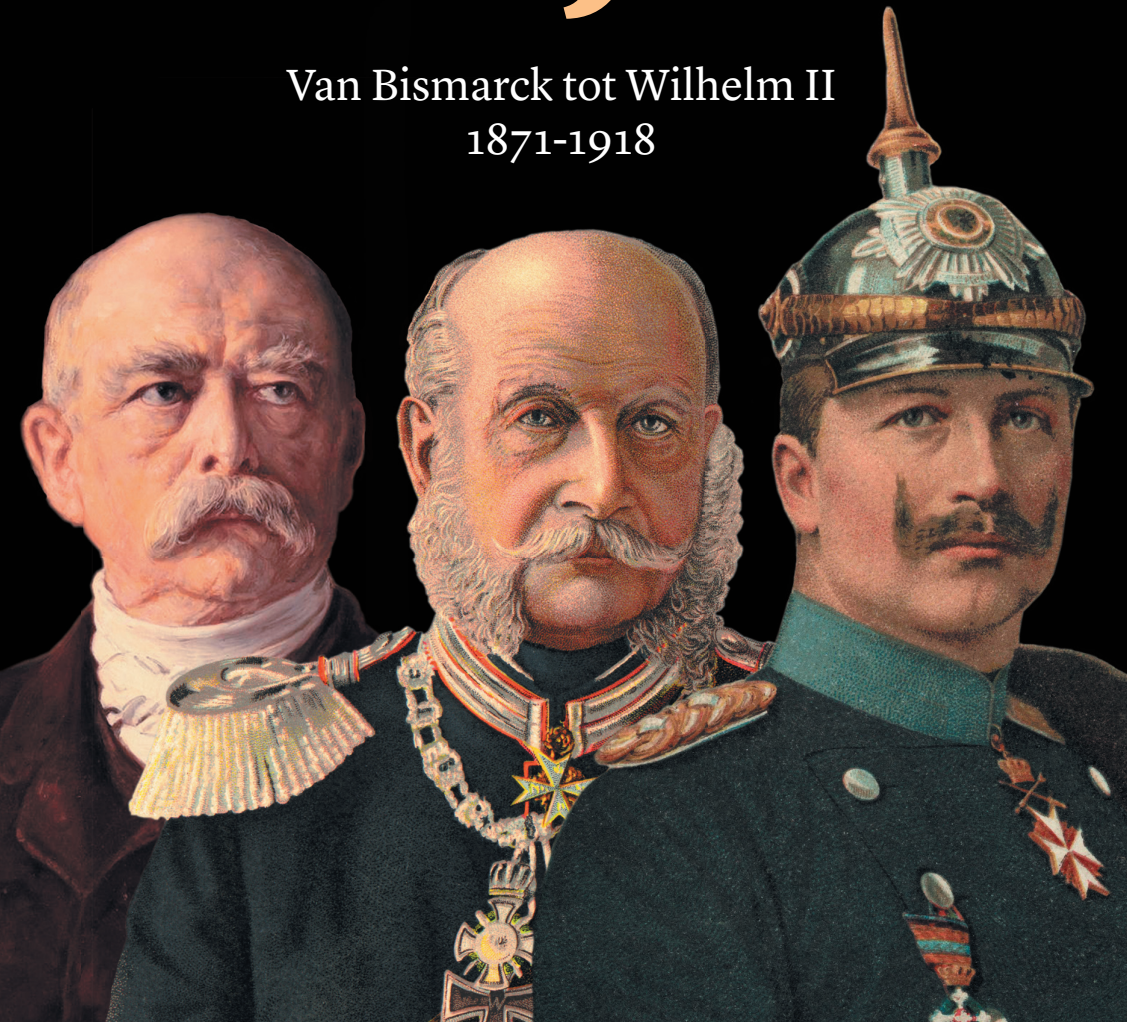

UWE KLUSMANN & JOACHIM MOHR (RED.)

HET DUITSE KEIZER RIJK

Van Bismarck tot Wilhelm II
1871-1918

UWE KLUSSMANN & JOACHIM MOHR (RED.)

HET DUITSE KEIZER RIJK

Van Bismarck tot Wilhelm II
1871-1918

Stefan Berg, Georg Bönisch, Annette Bruhns, Arnout van Cruyningen, Thomas Darnstädt, Dinah Deckstein, Carmen Eller, Annette Grossbongardt, Katja Iken, Nils Klawitter, Ulrike Knöfel, Gunther Latsch, Kathrin Maas, Bettina Musall, Norbert F. Pötzl, John C.G. Röhl, Johannes Saltzwedel, Michael Sontheimer, Thilo Thielke, Rainer Traub, Andreas Wassermann

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright © Nederlandse vertaling 2018, Uitgeverij Omniboek

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Das Kaiserreich. Deutschland unter Preußischer Herrschaft, Von Bismarck bis Wilhelm II* door Uwe Klußmann en Joachim Mohr (red.)

Copyright © 2014, Deutsche Verlags-Anstalt, onderdeel van uitgeefgroep Random House GmbH, München, Duitsland, en Spiegel-Verlag, Hamburg, Duitsland

Vertaald uit het Duits door Henk Hardeman

Omslagontwerp en vormgeving binnenwerk Studio Mol

Omslagbeeld Bismarck Wikimedia Commons (publiek domein), Wilhelm I Getty Images, Wilhelm II dpa

ISBN 9789401913362

ISBN e-book 9789401913379

NUR 686

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, kunnen zich tot de uitgever wenden.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

INHOUD

Voorwoord	11
DEEL I DE EERSTE DUITSE EENHEID	15
‘Een revolutie van bovenaf’ De historicus Michael Stürmer over de Socialistenwetten, de ‘Kulturkampf’ en de stelling van de Duitse ‘Sonderweg’ <i>Uwe Klussmann en Joachim Mohr</i>	17
Een staat uit bloed en ijzer De stichting van het Keizerrijk in Versailles <i>Georg Bönisch</i>	28
Rook boven de bossen Oorlogsverslaggever William Howard Russell over de Slag bij Sedan	39
Kranige onderdanen Het leger van de keizer: scholen van de natie <i>Bettina Musall</i>	44
DEEL II ONRUST IN DE AUTORITAIRE STAAT	53
Jongleur met vijf ballen De complexe alliantiepolitiek van Otto von Bismarck <i>Norbert F. Pötzl</i>	55

Het politieke spectrum Partijen in het Keizerrijk	66
Een Pruisische socialist August Bebel, de machtigste tegenspeler van de keizer <i>Uwe Klusmann</i>	69
‘Barbaarse wraakactie’ August Bebels toespraak over het Duitse schandaal in China	84
‘Vlugschriften in de boezem’ Geheime berichten van de politieke politie	87
Het Driekeizerjaar Het jaar 1888 als keerpunt <i>Joachim Mohr</i>	89
De nachtvlinder Wilhelm II en zijn fatale leidersrol aan de top van de staat <i>John C.G. Röhl</i>	96
Reusachtig dikke pillen Het Burgerlijk Wetboek van 1896 <i>Thomas Darnstädt</i>	101
Rassenwaan bij het kampvuur De ‘Eerste Vrij-Duitse Jeugddag’ (1913) <i>Gunther Latsch</i>	108
Bijtgrage bulldogs De wisselvallige geschiedenis van het Münchense satirische tijdschrift <i>Simplicissimus</i> <i>Annette Grossbongardt</i>	110

DEEL III SPRONG IN DE MODERNE TIJD	115
Het Wilde Westen in het Ruhrgebied Duitse steden groeiden nog nooit zo snel als in het Keizerrijk <i>Andreas Wassermann</i>	117
De geldmachine Oprichting en opkomst van de Deutsche Bank <i>Nils Klawitter</i>	128
De rusteloze broer Hoe het familiebedrijf Siemens een wereldconcern werd <i>Dinah Deckstein</i>	135
Brandstof uit de apotheek De automobiel – van excentriek idee tot symbool van een nieuw tijdperk <i>Joachim Mohr</i>	139
De hemel tegemoet Zeppelin en Lilienthal, pioniers van de luchtvaart <i>Joachim Mohr</i>	145
De burgerlijke feministe Helene Lange en haar strijd voor beter onderwijs voor vrouwen <i>Annette Bruhns</i>	149
Epidemie uit de Elbe De cholera-epidemie van 1892 in Hamburg <i>Kathrin Maas</i>	157
In pak naar het strand In de ‘Kaiserbädern’ op Usedom begon het Duitse massatoerisme <i>Stefan Berg</i>	161

DEEL IV EEN OPKOMENDE WERELDMACHT **165**

‘Mond houden, schepen bouwen’ **167**

De bewapeningswedloop van de Duitse marine met het
Verenigd Koninkrijk

Michael Sontheimer

Met grog en geschenken **179**

De Afrikapionier Carl Peters – een ondoorzichtige figuur

Thilo Thielke

‘Plek onder de zon’ **187**

De latere kanselier Bernhard von Bülow over de koloniale
politiek van het Keizerrijk

Afrekening met de monarchie **189**

Pacifisten vonden veel weerklank, maar brachten weinig tot stand

Michael Sontheimer

DEEL V CULTURELE OMWENTELING **195**

‘In liederen sterk, Duits tot in het merg’ **197**

Verstedelijking en vrije tijd leidden tot ansichten, stuiverromans
en verenigingen

Rainer Traub

Iedereen beroemd **208**

De zegetocht van de bioscoop

Katja Iken

‘Intellectueel bordeel’ **211**

Theaterschandaal rond Gerhart Hauptmann

Carmen Eller

Nevel der eeuwigheid	213
De schildervorsten Lenbach, Stuck en Liebermann	
<i>Ulrike Knöfel</i>	
Pruis in hart en nieren	220
Hoe schrijver Theodor Fontane tot criticus van het regime werd	
<i>Bettina Musall</i>	
Esthetiek van de ondergang	227
Vaak verkeerd geïnterpreteerd: Wagners mythen, Nietzsches orakel	
<i>Johannes Saltzwedel</i>	
‘Mannenvermoordende slachtingen’	235
Vroege vermoedens van de grote oorlog	
<i>Uwe Klussmann</i>	
Oorlog in de familie	239
Keizer Wilhelm II en zijn verwanten op de Nederlandse, Belgische en Luxemburgse troon vóór, tijdens en na de Eerste Wereldoorlog	
<i>Arnout van Cruyningen</i>	
BIJLAGEN	251
Tijddlijn 1870-1918	253
Literatuurlijst	258
Auteursindex	260
Dankwoord	262
Illustratieverantwoording	264
Personenregister	265

VOORWOORD

Op 18 januari 1871 vond in de Spiegelzaal van het Paleis van Versailles in Parijs bij getrokken sabels de viering van de eerste Duitse eenwording plaats. Duitse vorsten en militairen riepen na de overwinning van de Duitse troepen op Frankrijk de Pruisische koning Wilhelm I uit tot eerste Duitse keizer.

Daarmee ontstond een toekomstige grootmacht, waarvan het aantal inwoners rond 1914 toenam van 41 naar 67 miljoen mensen. De nieuwe staat ontketende geweldige krachten. Gestimuleerd door technische vernieuwingen beleefden met name de staal- en elektrotechnische industrie een snelle bloei. Het rijk bewapende zich en bouwde een vloot op. Politici, zoals de latere rijkskanselier Bernhard von Bülow, hadden de mond vol van ‘een plek onder de zon’.

De binnenlandse politiek werd gedomineerd door Pruisen, waar landgoedeigenaren en militairen zich van hun privileges verzekerden via het Dreiklassenwahlrecht*. Militarisme en onderdanigheid bepaalden het maatschappelijke klimaat. Het Duitse Keizerrijk was geen democratie. Wilhelm I, die tot aan zijn dood in 1888 keizer was, moest niets hebben van inspraak van het volk. Desondanks was hij geliefd bij zijn onderdanen, omdat hij de lang gekoesterde

---

* Volgens dit kiesrecht werd een derde van de vertegenwoordigers in het parlement gekozen door de bovenste groep van de belastingplichtigen, een derde door de middelgrote groepen van de belastingbetalers, en een derde door de onderste groep van de belastingbetalers.

wens van eenwording had vervuld. Ook Otto von Bismarck werd door het volk op handen gedragen – de ‘Ijzeren Kanselier’ die zich erop beroemde die eenheid ‘met ijzer en bloed’ bewerkstelligd te hebben.

Ondanks zijn conservatieve inborst besloot Bismarck niet-temin de belangrijke stap naar modernisering te zetten. Dankzij aanzienlijke organisatorische en financiële inspanningen realiseerde hij vanaf 1883 een ziekteverzekering, die later gevolgd werd door een ongevallen- en pensioenverzekering. Hierbij zag hij zichzelf niet in eerste instantie als weldoener, maar als een soort ‘politiek dijkgraaf’, aldus emeritus professor geschiedenis Michael Stürmer. Bismarck wilde door zijn invoering van sociale verzekeringen met name de positie van de opkomende sociaaldemocraten verzwakken.

Historicus Stürmer, auteur van het standaardwerk *Das ruhelose Reich*, verzet zich tegen het beeld van Bismarcks ‘revolutie van bovenaf’. De rijkskanselier streed tegen de sociaaldemocraten die, aldus Stürmer, ‘destijds nog niet wisten of ze een revolutionaire dan wel een hervormende partij moesten zijn’. Stürmer concludeert dat het Keizerrijk onder de ‘grootsprakerige’ keizer Wilhelm II – die ‘iets pathologisch’ over zich had – uiteindelijk ‘op de rand van de afgrond balanceerde’. Ook de Britse historicus John C.G. Röhl, auteur van een driedelige biografie van de Pruisische heerser, komt met een kritische beoordeling van de rol die Wilhelm II speelde. Hij ziet de keizer als een politiek waaghals, die op een oorlog aanstuurde.

Veel Duitsers waren tijdens het Keizerrijk dol op soldaatje-spe-len. Ze staken hun kinderen in matrozenpakjes en genoten van ge-waagde acties, zoals het uitzenden van de kanonneerboot *Panther* naar de haven van Agadir in Marokko, de zogeheten ‘pantersprong naar Agadir’. De Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD), onder leiding van de beroemde August Bebel, die in 1913 overleed, streed tegen het militarisme, met inbegrip van de kwellen van sol-daten. Bebel waarschuwde onvermoeibaar dat het Keizerrijk ‘met

open ogen het noodlot tegemoet ging'. In dit boek wordt uitgebreid beschreven hoe Bebel opklom van houtbewerkersegezel naar 'arbeiderskeizer', zoals velen hem noemden. Ondanks het feit dat de sociaaldemocratie gedurende twaalf jaar verboden was, slaagde Bebel erin de SPD bij de Rijksdagverkiezingen van 1912 met 34,8 procent van de stemmen tot de grootste Duitse partij te maken.

Hoezeer de Pruisische socialist Bebel zelfs indruk maakte op mensen met een conservatieve inborst, blijkt wel uit de houding van schrijver Theodor Fontane ten opzichte van het Keizerrijk, zoals beschreven door *Spiegel*-auteur Bettina Musall. Musall verrichtte onderzoek in het Fontane-archief, de Villa Quandt in Potsdam. Fontane raakte in toenemende mate teleurgesteld in het egoïsme en de bekrompenheid van de Pruisische adel. In zijn roman *Der Stechlin* (*Stechlin. Roman van het oude en nieuwe Pruisen*) laat hij een personage de socialistische Bebel betitelen als 'een man met een zienswijze en intelligentie'.

In een bijdrage van *Spiegel*-redacteur Stefan Berg wordt het begin beschreven van het massatoerisme op het eiland Usedom in de drie badplaatsen Heringsdorf, Ahlbeck en Bansin, ook wel bekend als de 'Kaiserbäder'. Het Keizerrijk zette ook stappen in de twintigste eeuw met de beginnende zegetocht van moderne transportmiddelen: de auto en het luchtschip.

Spiegel-redactrice Ulrike Knöfel doet verslag van de culturele vernieuwingen in deze periode, in haar portretten van de schilders Franz Lenbach, Franz Stuck en Max Liebermann. Tegenover de gezagsgetrouwe Lenbach, die Bismarck ruim tachtig keer portretteerde, stelt ze de vrijdenker Liebermann. De laatste, aldus de schrijfster, 'bracht het licht in de Duitse schilderkunst'. Hij toonde eenvoudige mensen op het platteland en gaf ze naturalistisch weer. Zijn meesterschap leidde tot een professoraat aan de Königliche Akademie der Künste in Berlijn.

Spiegel-auteur Johannes Saltzwedel belicht in zijn bijdrage de geestelijke stromingen in het Keizerrijk, met aandacht voor de filo-

soof Friedrich Nietzsche en de componist Richard Wagner. Volgens hem waren beide kunstenaars verbonden door een esthetisch radicalisme, dat in tegenspraak was met de representationele kunst van het Keizerrijk. Met name in de filosofie van Nietzsche ziet hij een afkeer van de holle zelfvoldaanheid van veel tijdgenoten. Nietzsches innerlijke twijfel aan de uiterlijke opleving kwam tot uiting in uitdrukkingen als 'Umwertung aller Werte' en 'Wille zur Macht', die over de Keizertijd heen reikten. Niettemin waarschuwt Saltzwedel de complexe kunstenaars Nietzsche en Wagner niet louter tot wegbereiders van Duitse rampspoed te bestempelen.

Aan het slot van dit boek komen contemporaine auteurs aan het woord, die afhankelijk van hun gezindheid de Eerste Wereldoorlog zagen aankomen of ernaar verlangden. Een van hen, Friedrich Engels, voorspelde al in 1887, nog ten tijde van keizer Wilhelm I, een door oorlog veroorzaakt revolutionair einde van het Duitse Keizerrijk en een 'ondergang van de oude staten en hun traditionele staatsgeleerdheid'. Helemaal onvoorzienbaar was de aanstaande ramp niet.

Hamburg, zomer 2014

Uwe Klussmann en Joachim Mohr

DE OPKOMST EN ONDERGANG VAN EEN GROOTMACHT

Op 18 januari 1871 werd Wilhelm I in de Spiegelzaal van Versailles uitgeroepen tot Duitse keizer. Onder Pruisische heerschappij groeide het nieuw gestichte Duitse Keizerrijk, dat daarvoor uit een grote hoeveelheid staten bestond, in minder dan een halve eeuw uit tot een economische en militaire supermacht die zich kon meten met de Europese grootmachten. De militaristische en autoritaire Duitse eenheid werd door een periode van snelle bevolkingsgroei, industrialisering, technische innovaties en culturele bloei de moderne tijd ingeloodst. Onder Wilhelm I zorgde de 'IJzeren Kanselier' Otto von Bismarck, de ontwerper van het Rijk, voor een inhaalslag om zo, in de woorden van Wilhelm II, 'een plek onder de zon' te verkrijgen.

In de laatste twee decennia van het Keizerrijk leidde een desastreuze politiek tot de ondergang van de staat. Met het einde van de Eerste Wereldoorlog kwam er ook een einde aan de supermacht van het Keizerrijk.

Aan de hand van bijdragen van verschillende auteurs wordt de opkomst, de bloei en de gewelddadige ondergang beschreven van een machtig imperium. Deze Nederlandstalige editie heeft een extra hoofdstuk van historicus Arnout van Cruyningen over de verhoudingen tussen keizer Wilhelm II en zijn Nederlandse, Belgische en Luxemburgse koninklijke verwanten.

Uwe Klussmann (1961) is een Duitse historicus, gespecialiseerd in Duitse, Russische en Sovjetgeschiedenis. Sinds 1990 is hij redacteur van *Der Spiegel*. Historicus **Joachim Mohr** (1962) is sinds 1993 werkzaam voor *Der Spiegel* en stelt als eindredacteur van *Der Spiegel Geschichte* de themanummers samen.

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 686
ISBN 978 94 0191 336 2

9 789401 913362